

УДК 340.342

С. В. Ромашкін, канд. юрид. наук, доцентОдеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна**СИНТЕЗ ФАКТОРІВ ПРАВОГЕНЕЗУ**

Стаття присвячена визначенню складної структури права через дослідження факторів правогенезу у їх синтезі. Розкривається синтетичний правогенез в трьохелементній правовій структурі, також його можливо поглибити через поняття нормативного факту як джерела права, а також через виявлення специфіки природи влади, держави і соціальних груп. Пропонується віднести право до чогось середнього, між сферою «належного» і «суцього»: до сфери нормативних значень, які відносяться до одухотвореної реальності.

Ключові слова: правогенез, синтез, нормативний факт, право, влада, держава, соціальні групи, власність.

Право є складною структурою і розкриття цієї складності потребує дослідження факторів правогенезу у їх синтезі.

В історії вітчизняного правознавства синтетичний правогенез найбільш послідовно обстоювали прибічники природно-правових вчень [1; 2; 3; 4 та ін.].

Синтетичний правогенез знаходить адекватне відбиття в трьохелементній правовій структурі. Що це за структура? Відомо, що у теоретичній метафізиці всі правові явища зв'язані між собою в певну цілісність правовою ідеєю. Ми називаємо «правовими» нормами, на відміну від інших видів норм, ті, які передбачають 1) основного носія (здатність визнання), 2) в яких виражаються реалізовані цінності, 3) які формулюються в особливих визначеннях (права — обов'язки). Така троїста правова структура є ейдетичною цілісністю явищ права.

З огляду на сказане, троїста структура є тим «стійким» моментом у праві, який утворює підставу для різноманітних індивідуальних правових явищ. Водночас ця структура є підставою для різних визначень права. Вивчаючи ці різні визначення, ми бачимо, що вони безпосередньо чи побічно зв'язані з правовою структурою і мають її за свій стрижень. Так, коли говорять про право, що воно «визнане», чи «не визнане», «інтуїтивне» чи «законне», «примусове» чи «свободне», — мають на увазі людину як носія правового смислу; коли говорять, що право «справедливе» чи «несправедливе», «чесне» чи «нечесне», «жорстке», «гуманне» — мають на увазі цінності; вислови «особисто-свободне право» і «право централізоване» передусім стосуються головних визначень права — прав і обов'язків.

З трьохелементної правової структури випливає, якщо розуміти право як дещо цілком нав'язуване владою стосовно права, то тоді зникає сама ідея права. Якщо ж розуміти право як дещо цілком автономне від влади, то воно розчиняється в моралі.

Розуміючи право як суто «зобов'язання», як виключно «нормативний елемент», забувають, що право, яке не має дії у певному соціальному середовищі, приписів якого ніхто не дотримується, вже не право у точному значенні цього слова, а просто деякий постулат. Ще гірше ігнорувати те, що суто «зобов'язання» в змозі мати лише апріорний зміст, тоді як правова норма, безперечно, має емпіричний зміст. Якщо ж, навіпаки, розуміти право як «суще», як реальний соціальний факт і ніщо, крім факту, то тоді нехтують тим, що правова норма по своїй природі є критерієм оцінки, а такий критерій цілком неможливо знайти у фактичній реальності. Єди-

не, що залишається тепер, припустити, що право не належить у цілому ні сфері «належного», ні сфері «сущого», а відноситься до чогось середнього, яке виходить за межі такого протистояння: до сфери нормативних значень, які відносяться до одухотвореної реальності. Ця обставина приводить нас до ідеї «нормативного факту» і у такий спосіб з'являється можливість поглибити питання про синтетичний правогенез під новим кутом зору.

У цьому зв'язку варто знову звернутися до Л. Петражицького і його школи. Психологи права відмежували поняття позитивного права від необхідного зв'язку з державою і розширили кількість джерел позитивного права. «Під позитивним правом ми розуміємо імперативно-атрибутивні переживання, змістом яких є нормативні факти як підстави обов'язковості ...» [5, 410]. (Творцем терміну «нормативний факт» був Л. Петражицький.) Індивідуальна чи масова правова свідомість здатна і схильна вилучати з певних фактів людської поведінки деякі загальні правила, надаючи їм імперативно-атрибутивної сили. І далі: «... під нормативними фактами або «джерелами позитивного права» у галузі теорії позитивного права і його видів необхідно розуміти не зовнішні, об'єктивні події як такі, а зміст відповідних уявлень, уявлювані факти, незалежно від їхнього реального буття» [5, 413–414, 419].

У зв'язку з цим Л. Петражицький спеціально обумовлює, що надзвичайно важливо мати на увазі у галузі вивчення позитивного права і окремих його видів, що справа тут залежить від психічного стану індивідів чи народних мас, від їхніх психічних уподобань, психічних звичок і диспозицій, переконань різного характеру (наприклад, інтуїтивно-правових, моральних, релігійних вірувань) і т. п. Йдеться, таким чином, про проблему зрілої свідомості людей, включно і правової. Окрім звичних для юристів законодавчого права, правових звичаїв і судової практики нормативними фактами у галузі позитивно-правової психіки в змозі служити і інші факти, оскільки індивідуальна чи масова правова психіка здатна вилучати з них певні загальні правила поведінки, надаючи їм імперативно-атрибутивної сили. До числа таких нормативних фактів належать: 1) книжне право (авторитетні книги юридичної мудрості, такі, як Саксонське дзеркало, Дигести Юстиніана, Талмуд, шаріат, закони Ману, збірки церковного права та ін.); 2) право визнаних у науці думок (наука права); 3) право вчень окремих юристів чи груп (шкіл); 4) право наукової юридичної експертизи вчених юристів або юридичних факультетів; 5) право висловлювань релігійно-етичних авторитетів: засновників релігії, пророків, апостолів, святих, отців церкви і т. д.; 6) право релігійно-авторитетних прикладів, взірців поведінки; 7) договірне право; 8) право односторонніх обіцянок; 9) право програм, повідомлень про майбутні дії, програмне право; 10) право, яке посилається на визнання зобов'язання сторони, визнане право; 11) прецедентне право; 12) право юридичних приказок, прислів'їв; 13) загальнонародне, скрізь існуюче право [5, 410–483].

Такими є види нормативних фактів, як джерела позитивного права, і способи їх констатації. Важливо при цьому наголосити на автономності інтуїтивного права на відміну від гетерономності позитивного права; інтуїтивне право здобуває свою зобов'язуючу силу у собі самому, а позитивне право — у нормативних фактах як своєму джерелі. Нормативний факт здобуває своє обґрунтування у самому факті свого існування.

Ідея нормативних фактів актуалізує проблему співвідношення держави і права. Ця проблема, своєю чергою, нерозв'язна без виявлення специфіки природи влади.

У людських спільнотах має місце така координована і відповідна потребам і благу всієї спільноти поведінка різних його членів, яка полягає в керівництві і вказівках з боку одних і підкорення цим вказівкам з боку інших. Управління і підкорення — ось ознаки соціальної влади взагалі. Природа влади складна, імперативно-атрибутивна. Крім свідомості одних свого права повелівати, розпоряджатися загальними справами і свого обов'язку турботи про благо підвладних і всієї групи,

свідомість інших — обов'язку підкорення, соціальні групи об'єднуються ще свідомістю обов'язку взаємної солідарності і вірності своїй спільноті.

Наділення певних осіб владою складає основу будь-якої соціальної організації, включно державної. Явище влади зв'язано з природою соціальних організацій взагалі, а не спеціально державної організації. Тож поняття держави і влади не синонімічні. Обсяг і зміст поняття влади ширший за обсяг і зміст поняття держави, бо поширюється на все соціальне, міжлюдське. Йдеться про усі людські спільноти (сім'я, рід, плем'я, народ, держава та ін.).

Згідно з загальною теорією соціальних організацій або груп, під соціальними групами розуміються людські спільноти, об'єднані однією верховною (над якою нема ієрархічно вищої влади) соціальною владою, тобто приписи членів спільноти належних прав і обов'язків. Видами соціальних груп є: держава, муніципалітети, комунальні служби, трести, акціонерні компанії, профспілки, кооперативи, політичні партії, релігійні організації, клуби, благодійні товариства, сім'ї і т. д. Соціальні групи (наприклад, професійна спілка чи спільнота виробників, споживачів і т. п.) себе самоорганізують, створюють для себе фіксовану регламентацію або соціальне право.

Плідним є поділ влад на дві категорії: 1) службові або соціальні і 2) панівні влади.

Під службовими або соціальними розуміються такі влади, з якими співпадають (правові) обов'язки піклуватися про благо підвладних або про загальне благо певної спільноти (сім'я, рід, плем'я і т. д.). Під панівними владами розуміються влади, об'єктом піклуватися яких є їхні особисті майнові чи інші цілі і інтереси.

У першому випадку суб'єкт влади виконує службову роль стосовно підвладних або соціальної групи, в якій він наділений владою для піклування про загальну справу, у другому випадку має місце протилежне: суб'єкт влади є ціллю, а підвладні є засобом, відіграють службову роль. Різновидами влад у другому випадку є влада пана стосовно раба, поміщика стосовно кріпака, барина стосовно лакея чи іншої домашньої прислуги, пана стосовно батраків, службовців у приватному підприємстві [5, 168].

Державна влада є соціально-службовою владою. Вона не є «воля», здатна робити що завгодно, спираючись на силу, а є свідомістю загального права велінь і інших впливів на підвладних заради виконання обов'язку турботи про загальне благо. Одним з найважливіших служінь загальному благу з боку державної влади (суб'єктів належних обов'язків і прав) є служіння праву; і державна влада є владою службовою насамперед переважно стосовно прав громадян і права взагалі. Громадяни мають право на те, щоб ті, хто при владі, користувалися наданою їм правом владою для захисту їх прав проти неправди. Йдеться про службову роль держави у галузі права.

З огляду на сказане має місце поділ права на дві категорії: 1) право, яке підлягає застосуванню і підтримці з боку представників державної влади, на підставі їхнього обов'язку суспільного служіння 2) право, позбавлене такого значення у державі. У першому випадку право називають умовно офіційним (позитивно-офіційним) правом, у другому випадку — неофіційним правом.

Споконвічно актуальною у правознавстві є вирішення проблеми про природу права в юридичному смислі. Право в юридичному смислі — це позитивне право, тобто приписи держави, обов'язковість яких забезпечується державним примусом. Все, що не є велінням державної влади, що не знаходить свого витoku в державі і законі, не право. Однак, право в юридичному смислі непридатне (у якості вихідного положення і принципу) для опрацювання наукової теорії права. Таке принципове і категоричне твердження Л. Петражицького і всієї психологічної школи права. «Від догматичної, позитивної юриспруденції як практичної дисципліни... необхідно чітко відрізнити теоретичну науку: теорію права, яка вивчає загальну

природу і загальні специфічні властивості і тенденції будь-якого права, де б, коли б воно не існувало, в минулому, нині, майбутньому, науку про право як особливо-го класу психічних (імперативно-атрибутивних) явищ, незалежно від конкретного змісту, місця, часу дії» [5, 199]. І далі: «Першим і головним завданням розроблення наукової теорії права є формулювання відповідного поняття, поняття права... Визначення поняття права є у сучасному правознавстві... ще предметом пошуку... Визначення права у юридичному смислі непридатне у якості вихідного положення і принципу для опрацювання наукової теорії права... Фактично сучасна юриспруденція є головним чином — переважно офіційно-правовою юриспруденцією, і вона опрацьована і вихована на основі вивчення і застосування позитивного, офіційного права... Це догматична юриспруденція» [5, 199–203; 419–436; 585].

За Г. Гурвічем: «Сьогодні настав час відтворити історію правових доктрин, які обстоюють повагу до ідеї права... Скільки помилок, нісенітниць, суперечностей, вже подоланих під час попереднього розвитку, знову повторюються в останніх дослідницьких працях єдино на підставі відсутності історичних даних про вже зроблену у цьому напрямку роботу» [6, с. 50–51].

У контексті проблематики природи влади обґрунтовано і виправдано поділяти право на два класи, а саме на право централізоване особистісно-свободне право або децентралізоване. Такий поділ можна вважати певною мірою аналогом поділу права на публічне і приватне у класичній римській юриспруденції. У ній критерієм виокремлення публічного і приватного права є різні інтереси. Звичний принцип поділу проголошує: право, в якому йдеться про інтереси окремих осіб, є приватним правом; право, метою якого є благо держави, є публічним правом.

Запропонована відмінність у класифікації зводиться до наступного. У праві соціального служіння йдеться про соціальну службу на загальне благо групи, а не лише держави; у праві особистісно-свободному такої служби нема, воно вільне від неї. У праві особистої свободи головну роль відіграють абсолютні природні права, *право власності*, насамперед.

Основним типом і головним базисом розподілу господарських благ водночас основним базисом економічного і соціального життя є власність (індивідуальна — головний базис приватно-виробничого або капіталістичного соціального устрою, чи колективна — основа первісного чи іншого колективістського соціального устрою).

Власність є владарюванням особи над річчю. Тут має місце особливий зв'язок між особою і річчю. Головне ж те, що сутність цього зв'язку двобічна, імперативно-атрибутивна. Той, хто визнає іншого власником, переживає владарювання і свободу від втручання з боку інших як дещо належне власнику. Водночас власник переживає свій стан як дещо йому належне і цьому мусять інші підкорятися. Усвідомлення господарем свого права на власність створює надзвичайно сильну мотивацію і таку поведінку, яку ми спостерігаємо в реальному соціальному житті як типову поведінку власників.

Тож право власності є складним явищем, яке складається з двох елементів, а саме: а) юридичного обов'язку («всіх і кожного») миритися з правомочністю власника на свій вибір поводитися з річчю; б) права власника на свободу від чужих зазіхань (обов'язок стримуватися від зазіхань на чужу річ).

Поряд з розподілом господарських благ імперативно-атрибутивна психіка здійснює наділення громадян різними духовними або ідеальними благами: недоторканість особистості, честі, різними громадянськими свободами: слова, друку, совісті, зібрань, спілок і подібне.

Підб'ємо підсумки, які впливають з викладеного вище критичного аналізу.

Синтетичний правогенез знаходить адекватне відбиття в трьохелементній правовій структурі, а саме: 1) особливий носій (здатність визнання); 2) реалізовані цінності; 3) формулювання правових норм в особливих визначеннях (права —

обов'язки). У цьому зв'язку синтетичний правогенез можливо поглибити через поняття нормативного факту як джерела права, а також через виявлення специфіки природи влади, держави і соціальних груп.

Ідея нормативних фактів актуалізує проблему співвідношення держави і права. Ця проблема, своєю чергою, нерозв'язна без виявлення специфіки природи влади. Явище влади зв'язане з природою соціальних організацій взагалі сім'я, рід, плем'я, народ, держава та ін., а не спеціально державних організацій. Соціальні групи себе самоорганізують, створюють для себе фіксовану регламентацію або соціальне право. Видами соціальних груп є: держава, муніципалітети, комунальні служби, трести, акціонерні компанії, профспілки, кооперативи, політичні партії, релігійні організації, клуби, благодійні товариства, сім'ї та ін.

У контексті проблематики природи влади обґрунтовано поділяти влади на дві категорії: 1) службові або соціальні і 2) панівні влади. Державна влада є соціально-службовою владою насамперед і переважно стосовно прав громадян і права взагалі.

У цьому ж контексті обґрунтовано і виправдано поділяти й право на два класи, а саме на право соціального служіння або централізоване і особистісно-свободне право або децентралізоване. У праві соціального служіння йдеться про соціальну службу на загальне благо групи, а не лише держави; у праві особистісно-свободному такої служби нема, воно вільне від неї. У праві особистої свободи головну роль відіграють абсолютні природні права.

Література

1. Ильин И. А. *Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека: В 2 т.* — СПб.: Наука, 1994. — 542 с.
2. Новгородцев П. И. *Об общественном идеале.* — М.: Прогрес, 1991. — 640 с.
3. Чичерин Б. Н. *Собственность и государство.* — СПб.: Издательство РХГА, 2005. — 824 с.
4. Алексеев Н. Н. *Основы философии права.* — СПб.: Лана, 1999. — 256 с.
5. Петражицкий Л. И. *Теория права и государства в связи с теорией нравственности.* — СПб.: Лань, 2000. — 608 с.
6. Гурвич Г. Д. *Философия и социология права: Избранные сочинения.* — СПб.: Издательский Дом Санкт-Петерб. гос. ун-та, 2004. — 848 с.

С. В. Ромашкин, канд.юрид.наук, доцент

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Украина

СИНТЕЗ ФАКТОРОВ ПРАВОГЕНЕЗА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена определению сложной структуры права путем исследования факторов правогенеза в их синтезе. Раскрывается синтетический правогенез в трехэлементной правовой структуре, также его можно изучить через понятие нормативного факта как источника права, исследование специфики природы власти, государства и социальных групп. Предлагается отнести право к чему-то среднему между сферой «должного» и «сущего»: к сфере нормативных значений, которые относятся к одухотворенной реальности.

Ключевые слова: правогенез, синтез, нормативный факт, право, власть, государство, социальные группы, собственность.